

Den sandfærdige løgn

– Eustathios af Thessalonikis (ca. 1115 – 1195 e.Kr.) forord til Odysseé-kommentarerne

af Christian Troelsgård

Homer var uden tvivl den mest læste antikke forfatter i de lærde kredse i Byzans. Ligesom de vigtigste af de kristne forfattere oftest blev benævnt med et særligt kaldenavn, refererede man i Byzans slet og ret til Homer som 'Digteren' (ὁ ποιητής). Det skyldes nok især Iliadens og i lidt mindre omfang Odysseens fortsatte status som obligatoriske skoletekster, at de byzantinske forfattere så ofte citerer fra dem.¹ Et berømt eksempel på dette er Theophylakt (sidste halvdel af 1000-tallet), biskop af Ochrid, som efter sin forflyttelse til dette nordlige bispedømme holdt sig i live ved at skrive litterære breve til sine gamle venner fra embedsstanden og de kirkelige kredse i Konstantinopel. I en enkelt passage om verdens skabelse lykkes det ham eksempelvis at citere såvel fra Davids Salmer som fra Homer og Hesiod.²

Ud over at de byzantinske lærde gjorde sig stor umage med at kopiere Homer-teksterne (de tidligste fuldstændigt bevarede håndskrifter er sandsynligvis kopieret i Konstantinopel i 900-tallet), fremstillede de på basis af den antikke, hellenistiske og senantikke tradition mængder af kommentarer og ordforklaringer til Homerlæsningen, og det er her Eustathios, en anden byzantinsk, lærd biskop, kommer ind i billedet.³ Eustathios bestred først posten som professor i retorik (μάγιστρος τῶν ῥητόρων) ved patriarkatets skole, men blev omkring 1178 udnævnt til ærkebiskop af Thessaloniki. Ud over sine massive kommentarer til Iliaden⁴ og Odysseen⁵ skrev Eustathios flere skolekommentarer til andre antikke forfattere,⁶ men han skrev også i andre genrer, f.eks. 'Om reformer af munkevæsenet', taler til kirkelige og verdslige begivenheder samt et

-
1. Robert Browning, 'Homer in Byzantium', *Viator* 6 (1975), 15-33.
  2. Paul Gautier, *Theophylacte d'Achrida. Lettres* (Corpus Fontium Historiae Byzantinae. Series Thessalonicensis 16.2), Thessaloniki, 1986, brev nr. 31.
  3. Hans Christian Hynding, *Homerfortolkning i oldtid og middelalder* (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning 305), København 1984.
  4. M. van der Valk (ed.), *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes* I-IV, Leiden, 1971-1987.
  5. G. Stallbaum (ed.), *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Odysseam* I-II, Leipzig, 1825-1826 (fotografisk genoptryk, Hildeshiem 1970).
  6. Pindar og Dionysios Periegetes.

enkelt samtidshistorisk værk omhandlende de normanniske fyrsters belejring og kortvarige indtagelse af Thessaloniki i 1185.⁷ Også i mange af disse øvrige værker citerer Eustathios flittigt Homer, når lejligheden byder sig.

Men hvordan læste de byzantinske litterater egentlig Homer?⁸ Måske kan man bedst danne sig et indtryk af dette ved at gøre ligesom Gorm så ofte har gjort, oversætte og lade Eustathios selv komme til orde i sit lille essay fra indledningen til Odysse-kommentarerne.⁹

Eustathios af Thessaloniki: Forord til Odysse-kommentarerne

Bitre rationalister har altid kritiseret Odysseen for præcis det samme som de angriber i Iliaden, selvom de måske i endnu højere grad har været ude efter at pille Odysseen fra hinanden. Og det er især det meget fiktive og mytiske stof, de tager fat i. Men når de misbilliger disse ting, kaster de faktisk det sandfærdige bort sammen med det fiktive, fordi de med deres afstandtagen fra det 'løgnagtige' i teksten også tager afstand fra selve fortællingen. Det bør man ikke gøre! Nej, man skal betragte det som det digterværk, det er, og her ved man, at digterne har den faste regel ikke blot at fremlægge den nøgne fortælling, men at pakke den godt og grundigt ind i myter og historier. Nogle af disse overtager de blot fra andre digtere, som tidligere har udformet dem, men andre af historierne skaber og formgiver de selv. For ifølge dem, som har skrevet lærebøger om poesi, skal denne genre også indeholde fortællinger om mystiske og uventede fænomener, for at digtet både kan underholde og overraske dem, der lytter til oplæsningen. Således indfletter også Digteren ofte historier, og det er - som de gamle siger - historier, der må stemme overens med fortællingens forløb. Han tilsætter de banale fakta noget fiktivt, og med fuldt overlæg indsætter han på egen hånd noget overnaturligt i teksten. Og dog er historierne ikke altid den rene fantasi, for - som han selv praktiserer det - skal det løgnagtige ligne det sandfærdige, for at man ikke kan vide sig sikker, og skønt meget hos Homer er usandt, er det langt fra alt. For hvis digtet

---

7. S. Kyriakidis (ed.), *Eustazio di Tessalonica. La espugnazione di Tessalonica* (Testi e Monumenti 5. I studi bizantini e neoellenici), Palermo, 1961.

8. Vedr. de temaer, som i oldtid, middelalder og renæssancen har præget Homer-fortolkningerne, se Minna Skafté Jensen (red.), *Homer gennem tiden - Historie eller fiktion?* (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning 330), København, 1997.

9. Indledningen til Eustathios' Iliade-kommentarer er tidligere oversat af C.J. Herington, 'Homer: A Byzantine Perspective', *Arion* 8 (1969), 432-434.

udelukkende bestod af løgnagtige passager, ville det ikke stadig kunne lyde som om, det var sandfærdigt. For eksempel er det almindeligt kendt, at meget af Odysseus' flakken om foregik i området omkring Sicilien, Italien og andre steder i nærheden, og det stemmer helt overens med Digteren selv. Dette viser – uafhængigt af andre kilder – for eksempel historieskrivningens figurer Latinos og Auson. De skal ifølge nogle lærde være sønner af Odysseus og Kirke. Hver for sig herskede de over lande, som fik det samme navn som de selv, og de opkaldte også deres to folk efter sig. Den spanske by ved navn 'Odyssé' passer også godt ind i dette billede, og heroen Temesios, én af Odysseus kammerater på sørejsen, kendt som 'den hævngherrige' fra gamle ordsprog, har et kultsted i Temesa i Italien.¹⁰ Så der er ikke tvivl om, at det meste af Odysseus' rejse fandt sted på de kanter. Men Digteren viser sig netop også at placere Odysseus' omkringflakken ude på havet, som det også vil fremgå tydeligt af det følgende. Han både overholder fortællingens forløb og tildigter, helt i overensstemmelse med digtningens grundregel, nogle fantastiske eller overnaturlige hændelser, hvilket vil sige, at han blander det sande og det løgnagtige. Med disse midler kan han på den ene side belære, på den anden overraske eller endda påvirke tilhørerens sind. Således har han også taget Aiolos, Kimmerierne og beretningen om Kalypso fra oprindeligt sande fortællinger, som det skal vises, og dertil lagt noget fantastisk. Det gør han dels ved at skifte scene og flytte hændelserne fra et sted til et andet, dels ved at forstærke det karakteristiske i handlingsforløbet og gøre det des mere virkningsfuldt. Han skifter scene, når han fiktivt flytter Kimmerierne, som i den virkelige verden er et folkeslag, der lever i de nordlige egne, over til Hades i de vestlige regioner, og placerer Kalypsos ø langt ude i oceanet. Han forstærker det karakteristiske, når han gør Laistrygonerne, som går for at være et vildt folkeslag, til menneskeædere. Og Aiolos, opfinderen af kunsten at sejle, kan pludselig sætte vindene under lås og slå, siger han.

Set på denne måde, er der ikke tale om en gennemført usandhed, men om en overdrivelse af det, som fortælles. Det er derfor på enhver måde forkert at fordømme Homers digt for ganske enkelt at være løgnagtigt fra ende til anden. For løggen har en særlig karakter, og spørger du ikke selv, så vil han selv forklare det. Han er nemlig ekspert i dette, hvilket også selveste Odysseus vil kunne erfare i Eumaios hytte: "Hvi vil dog en Gubbe, som du est, Løgn opdigte saa frækt?"¹¹ Som om det netop var tåbeligt ikke at tale usandt undtagen i nødstilfælde, men undertiden nyttigt og ikke at foragte

---

10. Jvf. Strabo, 6.1.5

11. Od. 14.364-365

for velbegavede mennesker. Han siger nemlig også, at Autolykos var berømt for sine eder,¹² det vil sige, at han gjorde brug af falske eder på en temmelig udspekuleret måde. Og han iscenesætter Odysseus som én, der åbenlyst taler usandt, både her i hans samtale med Eumaios og mange andre steder. Så man skal sandelig hverken forvente, at Digteren hele tiden taler usandt, eller altid formulerer sig i overensstemmelse med sandheden, men derimod at han fletter det sande og usande sammen, hvilket også er Polybs indtryk, når han siger, at Digteren kun har tildigtet småting til Odysseus' rejse og den trojanske krig.¹³ Men nok om dette.

Det er en gammel sandhed, at Odysseen er mere moralsk dannende end Iliaden, og dermed menes, at den både er mere underholdende og enklere i sin stil. Men den er også skarpere, fordi den rummer tankens dyb under sin tilsyneladende enkle overflade, eller som grammatikerne siger: retorisk skarphed og tankens dyb bag et enfoldigt ydre. Man skal vide, at det grundlæggende plot i denne bog er både trivielt, uproduktivt og tyndbenet, og hvis ikke Digteren, så godt som han nu kunne, hele tiden havde fundet på alle mulige og forskelligartede kunstgreb til at brede fortællingen ud, som for eksempel Telemachos' sørejse, det lange og venskabelige ophold hos Faiakerne, det storslåede bedrag hos Eumaios osv., så havde digtekunsten haft meget trange kår. Men han udtænkte alle disse og lignende forløb, og dermed var han i stand til at brede handlingsforløbets smalle sti ud til et litterært landskab, eller ligesom en lille bæk, der svulmer af smeltevand i det tidlige forår, producerede han med sine talemåder hele floder, som ikke mindst har givet næring til Iliaden. Om så en vis Timolaos, ham fra Larissa eller ham fra Makedonien, eller hvem det nu kan være, led af den misforståelse, at der var vandmangel derude, midt i poesiens ocean og forsøgte at grave vandingskanaler, så var det dog kun spyt eller snot, der løb fra ham. For han siges at have interpoleret et nyt vers for hvert eneste oprindelige vers i Iliaden og derved have produceret sit digt *Troika* ('Troja-fortællingerne'), som begynder således:

Vreden, Gudinde!, besyng, som greb Peleiden Achilleus,

[vreden, som Chryses han bar i sit sind på grund af sin datter,]

og så fremdeles. På den måde mishandlede den førnævnte Timolaos Homers Iliade ved oversmøre den med unødvendigt fyld. Tryfiodor, siger man, forsøgte at gå den stik modsatte vej, da han digtede sin 'Bogstavfattige Odysse', helt uden sigmaer! Det lyder

---

12. Od. 19.394-396

13. Polyb., Hist. 34.2.9

godt nok helt hen i vejret! Måske var det, fordi han led af en talefejl og ikke ville ødelægge fremførelsen, ligesom nogle stammere undgår at sige 'rho' for ikke at afsløre deres handicap. Eller fordi han vidste, at lyden af sigma'et kan belaste udtalen, når det kommer i stimer, som f.eks. i følgende vers af Euripides: ἔσῳσά σ' ὦσ ἴσασι ...osv.,¹⁴ og det fremgår også, at med kombinationen af to tau'er i den attiske sprogform kan man måske undvige lidt af Euripides' sigmaer! Men lad nu det ligge!

Digteren har følgende kvaliteter: Han har et rigt ordforråd, ingen formulerer sig bedre end han, han er langt den bedste til at tilrettelægge sit stof, han er en meget tillidsvækkende fortæller, han fører tilhøreren ind i alle dele af litteraturen, fra ham strømmer, som fra oceanet, alle talekunstens floder og kilder,¹⁵ og dog afstod han ikke selv fra at indskrive noget fra andre forfattere i sit eget værk. Man fortæller nemlig, at en forfatter ved navn Naukrates har viderebragt den oplysning, at Nikarchos' datter Fantasia, en meget vis kvinde fra Memfis, havde skrevet om både den trojanske krig og Odysseus' omflakken og at hun havde doneret bøgerne til en Hefaistos-helligdom ved Memfis. Videre blev det fortalt, at Digteren var rejst dertil, og at han gennem en af tempelskriverne havde skaffet sig en kopi, og at han derefter havde komponeret Iliaden og Odysseen. Der er nogle, der mener, at Digteren enten selv var egypter, eller at han rejste derhen for at studere hos egyptiske lærde. I sangen om Skylla og Karybdis og i resten af værket vil man finde vidnesbyrd om dette.

Det er selvbeherskelse, som er det mest overordnede tema i Odysseen. Men også kvindens hengivenhed for sin lovformelige ægtemand er noget af det, Odysseen belærer os om, og den fremstiller Penelope som et mønstereksempel på begge disse dyder. Den viser, hvordan hun holder den skandale, som bejlerne pønser på, på afstand, men den beskriver ikke så godt, hvordan hun kan undgå den. Men på sin egen måde giver Digteren os dog hele vejen igennem værket anvisninger om alt muligt, for hele Odysseen er livsnyttig for dem, der vil gennemgå digtet afsnit for afsnit.

På en måde kan Odysseen siges at være Iliadens fuldendelse, for det, som digteren udelod dér, det har han i stedet taget med her. Her kan man – uafhængigt af Iliaden – finde beskrivelsen af Achilleus' død (den nævnes ikke dér!), og om den store Aias' og Lokros', som vi ikke hører noget om i Iliaden, for ikke at nævne Neoptolemos' bedrifter, Odysseus' list, Trojas fald, fortællingen om træhesten og alt det andet, som ikke direkte er beskrevet i Iliaden; i det hele taget har Digteren her placeret alle de lækkerier, han

---

14. Eurip., Medea 476

15. Jf. Il. 21.195-197

udelod fra Iliaden. Jeg vil derfor også her få brug for at henvise til Iliaden, ikke for at fortolke den fortløbende, som andre har gjort sig umage med, men for at udvælge det, som er nødvendigt for dem, der er interesserede og gerne vil bruge lidt tid på at studere dette digt i detaljer. Men der er også meget af det, som vedrører Odysseen, der ikke nævnes i de følgende kommentarer, fordi der allerede er sagt tilstrækkeligt om det i mine kommentarer til Iliaden. Her begynder mine kommentarer til Odysseen.

troelsg@hum.ku.dk